A. HİLMİ ÖMER
DARÜLFÜNUN DİNLER TARİHİ MÜDERRİS MUAVİNİ

İSA MESELESİ

24 ve 26 Eylül 1931 tarihinde Darülfünun İlâhiyat fakültesinde verilen konferanslar

Dünya en eski zamanlardan beri halâskârlar için çırpınmaktadır. Bundan dolayı bu konferanslar, Türklerin halâskârı olan Gazi MUSTAFA KEMAL Hazretlerine ithaf edilmiştir.

İSTANBUL
—
1931

ZELLİÇ BİRADERLER

A. HİLMİ ÖMER

DARÜLFÜNUN DİNLER TARİHİ MÜDERRİS MUAVİNİ

İSA MESELESİ

24 ve 26 Eylül 1931 tarihinde Darülfünun İlâhiyat fakültesinde verilen konferanslar

Dünya en eski zamanlardan beri halâskârlar için çırpınmaktadır. Bundan dolayı bu konferanslar, Türklerin halâskârı olan Gazi MUSTAFA KEMAL Hazretlerine ithaf edilmiştir.

İSTANBUL

1931

Müellifin yakında çıkacak diğer eserleri :

Dinler Tarihi Manüeli

Kuranda Halk Hikayeleri

İslâm Tarihi

İslâm dünyasında resim ve san'at tarihi

Mukayeseli İbranî Dini

Romayı yakan Neron mı yoksa
Hristiyanlar mıdır ?

Hristiyan Dini

Muhterem Efendiler,

Takriben bir sene dolduracak derslerin mevzuunu bir-iki konferans içine sığdırabilmenin ne kadar güç bir iş olduğunu elbette takdir buyurursunuz. Mamafi İlâhiyat Fakültesinde tatil münasibetiyle muhtelif mevzular üzerine verilmekte olan diğer konferanslar arasında bize ayrıca daha fazla zaman ayırmak mümkün olmadı. Bundan dolayı bilhassa bu son zamanlarda ilim dünyasını fevkalâde işgal eden bu mühim mesele etrafındaki tetkik neticelerini ister istemez yalnız ana hatlarile anlatmağa çalışacağız.

Bildiğiniz veçhile, hassatan 19 uncu asırdan beri bilgilerin her sahasında olduğu gibi dinleri tetkik eden ilim ve bu ilime yardım eden sair bilgi şubelerinde de büyük terakkiler vücuda gelmiştir: Binaenaleyh katî hakikatlar telekki edilen bir çok dinî meseleler yepyeni malûmat ve metotlarla mücehhez tenkitler karşısında, adeta temelsiz binalar gibi birden bire çökmüştür. İşte yıkılan bu muazzam binalardan biri de hıristiyanlığın banisi addedilen İsanın şahsıdır.

Dünya saltanatında sezarları istihlâf eden, Bizansın altın paralarına, İmperatorlarınki yerine onun haşmetli yüzü basılan, Hükümdarlara taç giydiren, ruhanî alemde muasır milletlere kadar bütün Hıristiyan cemiyetlerinin kuvvet ve rahmi şefkat menbaı olan İsa, bu muazzam şahsiyet ilmin bize verdiği bu yeni nurlar karşısında, bir silik bir gölge gibi kalmıştır. Hıristiyan dininin İsa etrafında topladığı ibadetler, âyinler, itikatlar Hıristiyan dininden evvel kadîm bir çok esrarlı dinler ve mezheplerinkile aynı şeyler olduğu gibi, bizzat İsa da Yahudilerin mefkûrevî Mesihciliğinin diğer bir şeklinden başka bir şey değildir.

1.— İsanın yaşadığına dair hiç bir vesika yoktur

Dini bir hareketin başında bulunan bir şahsiyet hakkında, bizzat bu şahsın kendisi tarafından değilse her halde bu hareketin şahitleri yahut muasırları tarafından bazı vesikalar bırakılması tabii bir hal iken, böyle vaziyette bulunanlardan, yani İsanın muasırları olan Yahudi ve müşrik müelliflerden hiç birinin İsanın hayatına dair en ufak malûmat bırakmaması çok manalıdır.

Memleketi hakkında derin vukufu bulunan ve milattan evel 4 üncü senede vefat eden büyük Herode'dan milattan sonra 66 senesinde Yahudilerin Romalılara karşı isyanına kadar Yahudiyede cereyan eden vukuat hakkında (Yahudilerin muharebeleri) (1) unvanlı eserinde mufassal malûmat veren ve bu isyanlar arasında bazı muharebelere bizzat kendisi de iştirak etmiş bulunan Josepheus Flavius (37-91) bize her halde İsadan bahsetmesi icap ederdi. Halbuki kitabında en ufak malûmat bile yoktur. Fakat elyevm kaybolan bu eserin, kadîm Rusça eski bir tercümesile bize kadar vasıl olmuş, yine aslı kaybolmuş bir nüshasında ise, sekiz yerde İsaya dair uzun cümleler bulunuyor ki: bunlar meçhul bir Hıristiyanın sonradan yaptığı maharetsiz ilâvelerden başka bir şey olmadığında bütün münekkitler, hattâ Lagrange (2) gibi en muhafazakârları bile müttefiktirler. Esasen Hıristiyan ilahiyatile meşbu bu fıkraların Yahudi Josepheus'ün tarihile hiç bir alakası bulunmadığı derhal göze çarpmaktadır.

Josepheus'ün (Yahudilerin kadîm tarihi) (3) unvanlı eserinin XVIII, 3,3 ve 20 inci kitabın 9 ncü bahsinin birinci fıkrasında İsadan bahsedilmiştir. Bu fıkralarda İmperator

---

(1) The Wars of the Jews, Book, 2, William Whiston tercemesi.

(2) Lagrange, Le Messianisme chez les Juifs, P. 19

(3) Antiquities of the Jews, William Whiston tercemesi

Tibère zamanında Yahudilerin duçar olduğu hakaretlerden bahsedilirken Roma Proküratörü Pontius Pilatus'un Filistin Yahudilerine yaptığı mezalimle, İmperatör Tibère'in Romadan sürdürdüğü Yahudilerin hikâyesi arasına, tarzı ifade ve fikirler silsilesile hiç bir alâka ve irtibatı bulunmıyan ilâveler yapıldığını anlıyoruz. Şimdi aşağıda okuyacağımız bilhassa İsadan bahseden bu fıkralardan birinde Josepheus, Kudüste bir Yahudi isyanının Romalılar tarafından merhametsizce tenkil edildiğini anlatırken araya birden bire İsanın sokulduğunu görüyoruz. Bu fıkra şudur:

« Mükemmelen techiz edilmiş askerler tarafından hücuma uğrayan silahsız insanlardan bir çoğunu isyan yerinde öldürdüler. Diğerleri yaralı olarak kaçtılar. İsyan bu suretle bitti.

« Bu tarihe doğru şayet ona muhakkak bir insan demek icap ediyorsa, İsa isminde âkil ve hakîm bir adam vardı hakikatı hulusi kalple kabul eden eşhasın muallimi olan ve harükulâde şeyler yapan bu zat, kendisine bir çok Yahudi ve müşrik (yani Yunanlı) celbetti. Bu zat Mesih (Hıristos) idi. Aramızdaki büyüklerin telkini üzerine bu zat, Pilatus tarafından çarmihe gerildiği vakit, onu iptidadan sevmiş olanlar terketmediler. Çünkü İsa onlara 3 üncü gün tekrar berhayat olarak göründü. Peygamberler İsaya dair gerek bunu gerekse harikülâde binlerce şeyleri söylemişlerdi. İsaya nisbetle Hıristiyan tesmiye edilen bu mezhep bu gün dahi mevcuttur.

« Aynı zamanda Yahudiler diğer bir felâkete daha uğramışlardı. . . »

Bu fıkralarda, İsadan Hıristiyan efkârile meşbu cümleler ile bahsedildikten sonra bu mevzu ile alâkası bulunmıyan bir meseleye geçiliyor ki : o da Yahudilerin başka bir felâkete duçar olması, yani Romalılar tarafından 4000 Yahudinin Sardunya adasına sürülmeleridir.

Josepheusün burada bize bildirdiği İsa Hıristiyanların anladığı manada Mesih, yani incillerin bize anlattığı gibi ölümünden üç gün sonra dirilmiş bir mesihtir. Bundan başka « hakikatı hüsnü niyetle arayarak İsayı sevmiş olanların sonuna kadar bu sevgilerini muhafaza etmiş olduğu» fıkrası ise bize adeta incilleri okuyormuşuz hissini vermektedir. Josepheus bunu hakikaten yazmış olsaydı, kendisinin bir Hıristiyan olması ve bunu alenen itiraf etmesi lâzımgelirdi. Halbuki tamamen Yahudi olan Josepheus'ün eserinin heyeti umumiyesi bize aksini anlatmaktadır. Binaenaleyh bu fıkralar tamamen sonradan ilâve edilmişlerdir.

Bu fıkraların muahhar ilâveler olduğunu başka türlü de ispat edebiliriz :

Milattan sonra, 3 üncü asırda İsaya dair bilcümle vesikaları toplamış olan Origène (Contra celsus 47,1) Josepheus'ün tarihini de tetkik ettikten sonra, bu müverrihin « İsanın Mesih olduğuna inanmadığını » yazıyor. Yukarıda naklettiğimiz fıkralarda ise, İsanın Mesih olduğu kaydedilmektedir. Bu bize Origèn'in 3 üncü asırda Josepheus'ün tarihini okuduğu vakıt, henüz İsanın Mesih olduğuna dair fıkraların ilâve edilmemiş olduğunu sarahaten anlatır. Esasen Vespasien'in Mesih olduğunu samimî surette iddia eden ve bunu tarihinde açıktan açığa ilân eden (Yahudilerin muharebeleri VI 5,4) Josepheus nasıl olurda aynı zamanda İsanın Mesih olduğunu söyleyebilir?

Bu mutalaalardan sonra, İsa hakkında en iyi malûmat menbaımız olabilecek bir müverrihin bu şahsiyet hakkında hiç bir şey söylememiş olduğu neticesine varıyoruz.

Yine İsa hakkında ikinci mühim bir menbada Josepheus'ün naklettiği hadiseleri yazan, hem asker ve hem müverrih Taberyalı "Justus" olması lâzım gelirdi. Tam bu hadiselerin muasırı bulunan Justus "Yahudilerin muharebeleri" ve

'Agrippa'ya kadar Yahudi Hükümdarlarının tarihi" unvanlı ki eser yazmıştı. Elyevm kaybolmuş olan bu eserleri 9 uncu asırın 2 inci nısfında okumuş Bizanslı Photios (820-891), bu iki eserde İsadan katiyen bahsedilmediğine hayret eder (Biblioth. Codice, 33).

İncillerin İsa İsa etrafında topladıkları hadiseler içinde yaşamış olan meşhur iki Yahudi müverrihinin İsaya dair hiç bir vesika bırakmadıklarını gördük. Şimdide müşrik menbalarına bakalım.

İsaya dair hiç degilse bir imada bulunmuş olan ilk müşrik müellif milattan sonra 111 yahut 112 tarihlerinde Romanın İzmit eyaletini idare etmiş olan "Pline le jeune" dür. İdare ettiği eyalet dahilinde bir çok Hıristiyanların yaşamakta olduğunu gören "Pline le jeune" bunlar hakkında edilecek muameleyi İmperator Trajan'dan sormaktadır.

Mevsukiyeti umumiyetle kabul edilmiş olan bu mektup (1) şudur:

"Haşmetpenah, bütün şüphelerim hakkında sizden istişare etmeyi kendime bir vazife telekki ettim. Çünkü mütereddit olduğum şeylerde bana sizden daha iyi kim yol gösterebilir? cihaletimi sizden daha iyi kim tenvir edebilir? Hıristiyanlar aleyhindeki istintaklarda hiç bulunmadım. Bundan dolayı ne gibi ahvalde ve ne dereceye kadar cezalandırılacaklarını da bilmiyorum. Yaşın nazarı itibare alınıp alınmıyacağını, çocuk ile büyügün aynı ceza ile tecziye edilip edilmiyeceğinde mütereddidim. Nedamet edenler affedilmelimidir? yahut bir defa Hiristiyan olmuş olan bu Hiristiyanlığı bırakmak için hiç bir himayeye mazhar olmamalımıdır? yalnız isim mi bir cürüm teşkil eder, yoksa tecziye edilen şey isme merbut cürümlermidir? ben mahkememde Hıristiyan olduğunu söyliyenler hakkında şu usulü takip ettim: Hiristiyan

(1) Flammarion tercümesinde 97 inci mektup.

olup olmadıklarını kendilerinden sordum. İtiraf edenlere aynı suâli bir ikinci ve üçüncü defa tekrar ettim. Onları ceza ile tehdit ettim. Cevaplarında ısrar ettikleri vakit gönderdim. Zira itirafları ne mahiyette olursa olsun hiç olmazsa inatları ve kırılmıyan inatçılıklarının tecziyesi lâzım geleceğini düşündüm. Aynı delilikte inat edenlerden digerlerini, Roma vatandaşları olduklarından dolayı Romaya göndermek üzere ayırdım. Müteakıben, verilen ehemmiyet sebebile ittihamlar çoğalarak, cürüm mutada göre pek çok şekiller altında göründü. Müellifinin ismi bulunmıyan bir eser neşredildi. Bu eserde Hiristiyan olduğunu yahut Hiristiyanlıkla alâkası bulunduğunu inkâr eden bir çok kimseler bildiriliyordu. Bunlar huzurumda ve emrettiğim şekilde, allahları istişhat ettiler ve allaharımızın heykellerile beraber mahsus getirttiğim heykelinize günlük ve şarap taktim ettiler. Hatta Mesihe (Christ) lânet bile ettiler: hakikaten Hiristiyan olanların buna asla icbar edilemiyeceği söyleniyor. Şu halde bunların mazharı afolmaları icap ettiğine kani oldum. Bir muhbir tarafından ihbar edilen diğerleri, evvel emirde kendilerinin Hiristiyan olduklarını ikrar ve itiraf etmişlerse de, fakat derakap bazıları üç diğerleri bir çok seneler, diğer bazıları da yirmi senedenberi Hiristiyanlığı terketmiş bulunduklarını söyliyerek, sözlerinden nükûl etmişlerdir. Hepsi sizin ve allahların heykellerine ibadet ettiler. Hepsi de Mesihi telin ettiler. Bundan başka, kabahatleri yahut hatalarının ancak şundan ibaret bulunduğunu temin ediyorlardı: muayyen günde güneş doğmadan evvel toplanıyorlar, Mesihe bir allah gibi vakit vakit hamdü sena ilâhileri okuyorlar, cürüm değil, fakat hırsızlık, haydutluk yapmıyacaklarına, zina etmiyeceklerine, vaitlerini ifa edeceklerine, emaneti inkâr etmiyeceklerini yeminle teahhüt ediyorlardı. Bundän sonra ayrılıyorlar, masumane ve müştereken yemek yemek için tekrar toplanıyorlardı. Emirlerinize

tevfikan, içtimaları menettiğim emirnamemden beri bütün bunları terkettiklerini ilâve ediyorlardı. Hakikati anlamak için, ibadetlerine intisap ve sülük ettikleri söylenen iki esir kadına işkence ettirmeyi zarurî telekki ettim. Fakat itiraflarında gülünç ve mufrit bir hürafeden başka bir şey bulmadım: Binaenaleyh nurlarınıza müracaat etmek için tahkikatı tehir ettim: Bu iş bana bilhassa aynı tehlikenin tehdit ettiği bir çok kimseler sebebile, düşünmeğe şayan göründü. Her yaştan, her sınıftan, her cinsten bir çok kimseler bu ittihamlarda zimethâl oldukları gibi her günde dahil olacaklardır. Bu sarî hastalık yalnız şehirleri telvis etmemiştir. Kasabalar ve köylere de tevessü etmiştir. Mamafi buna bir çare bulunacağına ve önüne geçilebileceğine kaniim. Muhakkak olan bir şey varsa, o da şimdiye kadar hemen hemen bomboş olan mabetlerin sık sık ziyaret edildiğidir. Uzun zamanlardan beri ihmal edilmiş olan kurbanlar tekrar başlıyorlar. Evvelce alıcısı az bulunan kurbanlar her yerde satılıyor. Bundan nedamet edenler affedildiği taktirde bir çok kimselerin dalaletlerinden geri getirilebileceğine hükmedilebilir".

Pline'i Hiristiyanlar aleyhinde bu suretle takıbatta bulunmıya mecbur eden şey, yukarıki mektubunda görüldüğü gibi, Yahudi Mitolojisine ait bir şahsiyetten başka bir şey olmıyan Mesihi Hiristiyanların, Yunan sırlı dinlerinin bir allahi gibi tevkir etmeleri, İmperatorluğun allahlarile, ilahî İmperatora günlük ve şarap taktim etmeyi reddetmelerinden dolayıdır. Esasen Pline le jeune, İsanın tarihî şahsına değil, fakat idare ettiği eyalette bir çok Hiristiyanların yaşamakta olduğuna şahadet etmektedir.

Diğer müşrik menbalarından, iki müverrihte yani «Tacite», «Suétone» da « Mesih » tabirine tesadüf ediyoruz.

Tacite (milattan sonra 55-120), « Annales » ([1]) unvanlı

(1) Tacite, Annales, Burnouf tercümesi.

tarihinde (XVinci kitap, bahis: 44) Neron zamanındaki Roma yangını münasebetile İsaya dair şu sözleri kaydeder:

«.... Fakat Neronu, yangını emretmiş olmakla itham eden efkârı umumiyeyi, hiç bir insanî vasıta, Ne İmperatorun azameti ve ne de kefâret merasimleri susturamıyordu. Bu şayıaları teskin etmek için Neron, diğer müttehimler gösterdi. Rezaletlerinden dolayı nefret edilen ve halkın Hıristiyan tesmiye ettiği bir sınıf insanlara en müthiş işkenceler yaptırttı. Bunlara Hıristiyan ismi Tibère zamanında, Proküratör Pontius Pilatus'ün idam ettirmiş olduğu Mesih «Christ» en gelir.

Tacite'in yukarıki fıkralarda bize anlatmak istediği şey evvela halkın Hıristiyan tesmiye ettiği bu rezil ve menfur kimseler, saniyen Reisleri olan Mesih, evvelce idam edilmiş olduğu için, onun mensubu olan bu kimselerin de nasibi idam edilmek olduğudur.

Mesihin idam edilmiş olduğuna dair Tacite de gördüğümüz bu malûmat için müverrihin istinat etmiş olduğu menba nedir? Tacite tarihlerini yazarken İmperatorların hazinei evrakına müracaat etmediğini katiyen biliyoruz. Çünkü bizzat müverrihin verdiği malûmata nazaran, İmperatorun hazinei evrakı son derece mahrem tutulmakta idi. Bizzat Senato'nun bu evrakı tetkik etmek hususundaki talebi bile reddedilmişti. (1)

Bundan mada İmperatorun hazinei evrakında, Pontius Pilatus'ün idam ettirmiş olduğu basit bir Yahudi müttehiminin zabıtnamesinin bulunabileceği de bize çok gayri melhuz görünmektedir.

Şu halde Tacite'in verdiği bu malûmatin menbaını başka bir yerde aramak lâzım gelir ki: o da müverrihin bu vaka-

(1) Tacite, histoire, IV,40. Tacite'in menbaları için bu esere bakınız Ph. Fabia, Les sources de Tacite, Paris, 1893, P. XVII.

yinameleri yazdığı tarihlerde, yani milattan sonra 115 ve 117 senelerinde, Romada bulunan kalabalık Hıristiyan cemaati muhitidir. Zira bu tarihlerde bu muhitte incil menkiberi tamamen yerleşmiş, « Mesih » ismi ayrılmaz bir surette Pontius Pilatus ismine bağlanmıştı. Tacite'in Hıristiyanlar hakkıadaki malûmatı ne kadar cüzî olursa olsun, her halde Hıristiyanların bu umumî şayialarını öğrenmiş olmalıdır. İsayı kendi ismile değil yalnız onun dinî ismi olan « Christus » (mesih) lakabile tesmiye etmesi, dermeyan ettiğimiz bu mülâhazayı bir kat daha kuvvetlendirmektedir.

Diğer bir müşrik menbaı olan Suéton'ün « 121 » tarihlerine doğru neşretmis olduğu « on iki kayser » (1) unvanlı eserinde İmperator Claude'a tahsis ettiği kısımda (XXV), şu küçük fakat manadar cümleyi yazmaktadır:

« İmperator, Chrestus namında birinin tahrikile mütevalî karışıklıklar çıkaran Yahudileri, Romadan tardetti. »

Bu küçük cümle, İmperator Claude'un icraatı meyanında zikrolunmaktadır. Yahudileri tahrik eden bu Chrestus kimdir? bunun meçhul bir müfsit olması çok muhtemeldir. Çünkü sadece « iyi, namuslu » manasını ifade eden bu kelime, Romada hürler kadar esirlerin de taşımakta olduğu isimler arasında bulunuyordu.

Romada Hiristiyan cemaatının menşeleri hakkında malûmatımız maalesef azdır. Yalnız Pavlos resulün milattan sonra takriben 55 tarihlerinde yazmış olduğu Romalılara risalesinde verdiği malûmattan, Neron saltanatının bidayetlerinde bu cemaatın kuvvetli ve kalabalık olduğunu anlamaktayız. İmperator Claude zamanındaki bu karışıklıkların sebebi ise, Mesihin filhal zuhur etmiş olduğunu iddia eden Yahudilerle, henuz zuhur etmediğine kâni binaenaleyh bunu bekliyen Yahudiler arasındaki şiddetli münakaşadan neşet

(1) Œuvres de Suéton, classique Garnier, « Claude », P.290.

etmiş olacağını biliyoruz. Bu gürültücüleri Romadan süren polis ise verdiği raporda kargaşalıkların Chrestus isminde birisinin tahrikâtından çıkmış olduğunu bildirebilir. Fakat bu malûmatta İsanın hakikaten yaşamış olduğuna dair bize hiç bir şey öğretmez.

Buraya kadar söylediklerimiz, hatta milattan sonra ikinci asırda bile, Yunan, Lâtin, Yahudi müelliflerinin İsa hakkında müspet hiç bir malûmat sahibi olmadıklarını sarahaten göstermektedir. Vakia bu malûmatsızlık İsanın hakikaten yaşamamış olduğunun katî bir ispatı olamazsada, hiç değilse İsanın tarihî bir şahsiyet olduğunu iddia edenler için, vakaayiin en yakın şahitlerine, nakillerine istinat etmenin hiç mümkün olmadığını anlatır.

Şimdi hiristiyan dinini teşkil eden başlıca unsurları tetkik edebiliriz. Bunları tetkik ettiğimiz vakit bütün bu unsurların Hiristiyanlıktan evvel gerek Filistin dahilinde, gerekse haricinde teşekkül etmiş olan bir çok esrarlı dinlerle aynı şeyler olduğunu, Hiristiyan dininin teşekkül edebilmesi için, tarihî bir İsaya hiç te zaruret bulunmadığını ispat edecektir.

II. — Mesih itikadı.

Yahudilerin takriben 50 sene kadar Babilde esir olmaları (milattan evvel 583-536), kadîm Yahudi dininde büyük bir tahavvül vücuda getirdi. Bu esaretten avdet ettikten sonra da Yahudiler, iki asır müddetle Acem istilası altında yaşadılar. Binaenaleyh Ahemenitlerin siyasî ve iktisadî hayatile daimi münasibette bulundular. Bu temas, hattâ İskenderin Acem Hükümdarlığını mahvedip bütün şarkı Yunan nufuzuna koyduktan sonra da devam etti. İşte bu uzun devir zarfında Acemlerin dinî tefekkürler ve telekkıleri, Yahudilerin ananevî mefkûreciliğini derinden

değiştirdi, ona bazı yeni telekkıler verdi. Biz bittabi bu yeni telekkıler arasında doğrudan doğruya bahsimizi alâkadar eden cihetleri tetkik edeceğiz.

Bunlardan biri İranda münteşir Mesih ihtikatlarının, Yahudi Mesihciliğinin teşekkülünde icra ettiği mühim tesirdir.

Acem dininin bütün kâinatta kabul ettiği ikilik, Yahudi muvahhitliğine de ikilik unsurunu soktu. Kadim İsrail çocuklarının zihninde bir çok noktalarda bir birine karışan Allah ve Dünya fikri, fimabaat birbirinden ayrılmakle beraber, birbirlerine karşı da aykırı vaziyet aldılar. Bidayette fırtına ve ateş uluhiyeti olan Yahudi millî allahı «Yahve», Acem allahı «Ahura Mazda» (Hürmüz) nın tahtı tesirinde. onun gibi çok yüksek, irişilmez, nurdan bir taht üstüne oturmuş hayat menbaı, Hayyelkayyum, bir allah oldu. Dünyevî mahlûkatına emirlerini icra ve infaz ettirmek için mütemadiyen gökten yere, yerden göke çıkan meleklerle kendisini insanlara ifşa ve izhar eden bir allah oldu. Acemlerde dünyevî hadiselerin gizli sebepleri, Ahura Mazda'nın zıt ve düşmanı olan «Ahriman» ile, yani nur ile zulmet hakikatle yalan, hayatla ölüm arasındaki mücadeleler teşkil ettiği gibi, Yahudiler de allahın muhasımı, hilkatın fesatçısı olan şeytana; kuvvetini semavat hükümdarı olan Yave'nin kuvvetile ölçmeğe kalkan bir mevcut rolünü atfettiler.

Acemlere göre, yekdiğerine zıt bu iki pirensibin ortasinda, nur, hakikat ve doğruluk pirensipi, beşerin ilâhî dostu, dünyanın şefaatçi ve halaskârı olan «Mithra» duruyordu. Mamafi Mithranin bazen tamamile Ahuramazda ile karıştığı vakı oluyordu. Mithra bir taraftan zulmetle mücadele eden nur olmak haysiyetile ateş ve güneşi temsil ettiği gibi diğer taraftan gecenin, zulmetlerin hululi münasibetiyle mağlup olması fakat sonra tekrar galip gelmesi dolayısile de, hem

ölüm ve hem de lâyemutlukla alâkadar, ruhları sevkeden, ahrette muhakeme eden bir mevcut telekki ediliyordu. Mithra ilâhî bir oğuldu. Ahuramazda, bu oğlu kendisi kadar ibadete lâyik bir mevcut olmak üzere yaratmıştı. Binaenaleyh bizzat Ahuramazda demekti. Ahuramazdanin müşahhas bir şahsiyeti idi. Mithra dünyanın yaradılmasına yardım ettiği gibi onun muhafazasına, nizamının bozulmamasına da nezaret ediyordu. Semavî orduların başında allah namına muharebe eder, ateşten kılıcile şeytanları, çıktıkları, zülmetlere defederdi. Bu mücadelede ise insanların hakikî gayesi, allah tarafını iltizam etmek, işlenmemiş toprakları işlemek, muzur hayvanları mahvetmek, ahlâkî bir disipline tabi olarak hayat ve medeniyetin muzafferiyetine çalışıp, böylece müstakbel ilâhî saltanatın yerleşmesini hazırlamaktı.

Fakat zamanlar nihayet bulduğu, bu günkü devir münkazı olduğu vakit, Ahuramazda, bu dinin bânisi olan Zerdüşt'ün tohumundan, «Saoshyant, Savçiyan» ni yani halâskârı halkedecektır. Diğer bir itikada göre de, bizzat Mithra semadan dünyaya inecek, çok müthiş bir muharebe neticesinde Ahriman ordularına karşı katî bir muzafferiyet ihraz edip bu orduları cehenneme atacak, ölüleri heyeti aslıyelerile dirilterek muhakeme edecek, günahkârları cehennem azabına gönderecek, iyileri ise cennete koyacaktır. Böylece dünyada bin senelik bir sulhu selâmet hâkim olacaktır. Mamafi cehennem azapları da ebedî değildir. Günahkârların cehennem azabından kurtulmak için nihaî bir ümitleri vardır. O zaman bizzat Ahriman, Ahuramazda ile sulh aktedecek, herkes yeni bir dünya ve yeni bir semâ altında, ebedî bir saadet içinde birleşecektir.

«Mesih» (Yunanca Christos) «yağlanmış» (1) mana-

---

(1) Yağın dinî mahiyeti hususunda bakınız: Darülfünun İlâhiyat Fakültesi mecmuası, sayı 9 S. 45, 46. »Samî dinlerde kurbanın mahiyet ve faaliyeti» unvanlı makalemize.

sına gelen İbranice bir kelimedir. Yavenin millet huzurunda, milletin Yave huzurunda mümessili olmak sıfatile hükümdarların kadîmen ismi « Mesih » idi. Filhakika İbrani mukaddes kitaplarından huruç (1) tesniye (2), Hoşe (3) kitapları, hükumdarı bu ünvanla telkıp etmektedirler. 2 Müluk, VII, 13üncü fıkrada « pederine muti bir oğul » olmak üzere tavsif ettiği şahıs, yine hükümdardır. Fakat bilâhare allahın yağlanmışının, yani Mesihin kutsî liyakatlerile İsrail hükümdarlarının şahsî kemalsizlikleri arasındaki zıddiyetler pek aşikâre görünmeye başlandığı vakıt, hale değil istikbale ait bir Mesih mefküresi teşekkül etti. İsrailin ilk peygamberleri bundan dolayı Mesih, Davut'a mevut ilâhî lutufları tamamen tevarüs etmeye lâyık müstakbelin mefkûreyî hükümdarı olmak üzere telekkı etmişler, Mesihi İsrailin azemet ve şevketini tekrar tesis edecek, Yavenin dinini müşriklere kabul ettirecek, Musa ve Yeşu kadar büyük bir kahraman olmak üzere tasauvur ve tasvir etmişlerdi. Yeni bir dünyada yeni bir asuman açacak, İsraili bütün milletler üzerinde hakim kılacak bu şahsiyeti terennüm etmişlerdi. Bidayette Mesih, fanî bir şahıs, acemlerin Zerdüşt sülalesinden gelecek Savçiyanı gibi, allahın takdis etmiş olduğu bir sulhu selamet hükümdarı, milleti adlü hakkaniyet dairesinde idare edecek bir hükümdar telekkı edildi. Bundan dolayı hatta Beni İsraili Babil esaretinden kurtaran, Key-Hüsreve İsrailin halâskârı ve büyük hükümdarı olmak sıfatile, Mesih unvanı verilmişti.

---

(1) « Firavne hitaben allah böyle buyurur : İsrail oğlumdur, ilkimdir »

(2) « . . . senin pederin ve sahibinin seni halkedip vücuda getren o değilmidir » Tesniye, XXXII. 6.

(3) » İsrail nevcivan iken onu severdim ve oğlumu Mısırdan çağırdım.» Hoşe, XI, 1.

Fakat halkî muhayyele gayri meşur bir surette Savçiyanı, ilâhî bir mevcudiyet mertebesine çıkardığı, onu yukarıda bahsettiğimiz Mithra ile tevhit ettiği gibi, İsrail peygamberleri tarafından da, Mesih yavaş yavaş ilâhî hükümdarlık payesine yükseltildi, Mesiha, « ilâhî kahraman », « ezeliyetin pederi» gibi unvanlar verildi. Peygamber Eşiya, bu Mesih hükûmetinin ahvalini büyük bir zevkle şu suretle anlatır :

Mesihin hükûmetinde, kurtlar, kuzular yanında uyumaktadır. Bu hükûmette, insanlar için vaktinden evvel ölüm korkusu yoktur, Şimdiye kadar görülmemiş bir derecede adalet hükümran olmaktadır. Bu Mesihin mahiyeti kadar doğumu da esrarengiz olacaktır. İlâhî çocuk meçhul bir yerde doğacaktır. bundan başka Hatta ekseriya Mesihin şahsile Yave karışmaktadır. Filhakika Mezmur'lar, vakitlerin nihayet bulup, Mesihin semaya çıkacağını ve tahta oturacağını, allah namına haber vermektedirler. (Mezamir. XLVII. 6,7 ; LVII, 12).

Hem insan ve hem ilâhî bu Mesih itikadı, milattan evvel son ve birinci asırların dinî edebiyatında daha vazıh surette görünmektedir. Danyal kitabı (milattan evvel 165), bulut yığını üzerinde gök yüzünden inen ve « İbnilbeşer» e benziyen birisinin, günlerin eskisi önüne (allah) geleceğini tasvir etmektedir. « Bu metin « İbnilbeşer » (Barnas'a) ın uluhiyeti temsil eden bir mevcudiyet olduğunda şüphe bırakmıyor : Allah, hali hazırdaki devrin nihayetinde, binlerce meleklerle muhat olarak ezelî bir saltanat, yani ilâhî bir hükûmet tesisi için semâdan bulut yığınları üzerinde yer yüzüne inmesi için (İbnilbeşer) e izzet ve kudret verdiği anlaşılıyor. Kezalik yine bu edebiyat arasında « Henoch » (milattan evvel birinci asır) kitabı ise, « müntehap » ve « Güzide », İbnülbeşerin dünya halkedilmezden evvel allah nezdinde gizli, izzeti ezeliyetten ezeliyete, kudreti nesilden nesile temadî eden, hikmet ve

kuvvet sahibi, gizli şeyleri muhakeme edecek, fenaları tecziye, fakat mukaddesleri, doğruları kurtaracak fevkattabiye bir mevcudiyet olmak üzere tasvir etmektedir. Esdras kitabı ise, kıyamet gününe doğrudan doğruya allahın riyaset etmiyeceğine kanî olanların Mesihte bir nevi ikinci allahlık, allahın oğulluğunu, uluhiyetin bir tecessüdünü görenleri reddetmek mecburiyetinde kalıyor.

Bütün bunlarda ise, Zerdüşt dini itikatlarının nufuzu inkâr edilmeyecek kadar meydandadır. Zerdüşt dinindeki « Savçiyan » gibi, Yahudi Mesihi de hem Davut hanedanından gelen basit, fanî bir hükümdar, hem de semadan inen ilâhî bir mevcudiyettir. Acem dininde Savçiya'nın zuhuruna yani nurun kati muzafferiyetine, nasıl gökten bazı tehditkâr alâmetler takaddüm edecek, tabiat altüst olacak, insanlar müthiş belalara uğrayacaklarsa Mesihin zuhuruna da bir terör devri takaddüm edecektir. Adeta gökten birden bire düşecek harikülâde bir tufanı, alemşümul bir yangını müteakıp, yeni bir alem ve ilâhî bir hükûmet teessüs edecektir. İşte mesihin dünyevî hükümeti, « ezelî hayat nurunda, meleklerle müsavî bir yaşayış » olacaktır. Bu hükûmette mesutlar hararetlerini « hayat ırmağından » teskin edecekler, « hayat ağacının » meyvalarından beslenecekler, kötülerse cehennemlere atılıp, günahlarının muhik cezâsı olmak üzere müthiş işkencelere duçar olacaklardır.

Şimdiye kadar, ölülerin tekrar dirilmesi, kıyamet ve hesap günü, Yahudilere tamamen yabancı kalmış itikatlardı. Yahudilerin Babile sürülmesinden evvel Yahudiler, ölümden sonra cesedin tefessüh edeceğini gayri mahsus bir gölge olan ruhun ölüler mekânına Schéol, a ineceğini inanırlar fakat bu yerdeki akibetlerile alâkadar olmazlardı. Şimdi ise, kıyamet günü dünyanın ateş ve yangınla nihayet bulacağı, ferdî lâyemutluk fikirleri, Yahudi dinî efkârına

giriyor, Peygamber Danyal, muhakeme gününde, ölülerden bazılarının tekrar hayata nail olacağını, bazılarının ise ebedî cezalara duçar olacağını haber veriyor. (Danyal, XII, 3) ferdî lâyemutluk imanının intişarı ise Yahudi dininine çok mühim bir unsur ilâve ettiği gibi, bu dinin alemşumul bir din olmasını temin etmekte de çok kıymetli bir kazanç oldu. Evvelce yahudi ahlakı tamamen muaşeri iken, yani ilâhî hikmet ve kudretin mevzuu fert değil, bütün bir millet iken, bir kişinin günahından dolayı Yave bütün milleti tecziye ediyorken, şimdi yeni bir fikir zihinleri doldurmuştu: dinî halasta alâkadar olan doğrudan doğruya ferdî ruhlardır. Böylece müminle allahı arasında şahsî bir münasebet tesis ediliyordu. Allah, vakıa yine semavat hükümdarı olarak kalıyorsada, onun metafizik mahiyeti, ahlakî kemalleri karşısında yavaş yavaş kayboluyor. Yave'nin en esaslı vasıfları şimdiden sonra merhamet ve lütuf olmuştur. Allah müşfik bir babadan başka bir şey değildir. Şeriatın ruhuna değil, fakat lâfzına, merasimine, ayinine sadık kalan sofu Yahudiler, Fariziler ahlakı, her dinî kıymetten mahrum, şiddetli bir şeriat altında boğmaya, böylece Yahudilerle diğer milletler arasında geçilmez bir mania yapmaya, bir hudut çizmeye çalışırlarken, bilakis millette Yahudi milliyetciliği, Yahudi inhisarcılığını kaldıran insanî bir ahlâk, daha kalbî daha hararetli, daha halkî bir dindarlık zuhur ederek resmî şeriatcılığın mülevves havasına, taze bir cereyan getirdi. İşte efendiler, bilâhara Hiristiyan ahlakı namını alacak olan ahlâk budur.

III.— Allah ile müminleri arasında mütavassıt, şefaatçı bir mevcut fikri.

Acemistan İmperatorluğunu teshir eden İskender, Filistini dahi Yunan medeniyeti çerçevesine soktu. Evvel

emirde bir müddet Mısırda icrayi hükümet eden Ptolémés-lere tâbi kalan Filistin, milattan evvel ikinci asırda Suriyenin Séleusides leri eline geçti. Kudüste o zamana kadar münzevi bir halde yaşıyan Yahudi Teokratik hükûmeti, Yunanlıların ahlâk ve fikrî hayatlarile temas etmeye ve binnetice bu medeniyetin tesirinde kalmaya başladı. Bundan mada Babil esaretinden sonra bir kısım Yahudiler memleketlerine dönmeyip İrakta kaldıkları gibi, diğerleri de bilhassa Akdenizin bütün sahillerine dağılmışlar ve bilhassa ticaretgâh şehirler ve limanlarda yerleşmişlerdi. Bu suretle de Yunan âlemile daimî münasebetler vücuda gelmişti. İşte Yunan medeniyeti ve dinile bu temaslar ve fikir taatileri, bizzat Yahudi allahı Yave hakkındaki tasavvurlarda da diger bazı tahavvüller vücuda getirdi. Yave maddî ve kaba, insana benziyen sıfatlardan kurtularak, Platon'un tasavvur ettiği gibi ruhanî bir mevcudiyet, yırtıcı ve kıskanç tabiyeti yerine, tamamen iyi ve hayırkâr bir uhuliyet telekkisini ihraz etti. Fakat bir taraftan Yahudi dini için büyük bir tekâmülü mucip olan bu tahavvül, uzun zamandan beri Yunan-Roma âlemini işgal ve taciz eden mühim bir mesele karşısına, Yahudileri de götürdü: Allahın mutlak ve erişilmez faikıyetile, uluhiyetin, hiç bir vasıtasız huzurunu istiyen dinî hissi nasıl telif ve tatmin etmelidir?

Takriben milattan evvelki senelerle milat bidayetinde Filistin Yahudileri ve Diaspora tesmiye ettiğimiz Filistin haricındeki Yahudi muhitlerinde aşağıda saydığımız itikatlar vasi surette intişar etmişti:

1.— Hilkat ve âlemin idaresinde allahın tecellisi olan kelâm yahut ikinci allah itikadı.

2.— Az çok ilâhî adil bir kahraman vasıtasile dünyanın çok yakında mahvolacağı itikadı.

3.— Dünyevî hayatın fena olduğu, insanlar için yegâne

mefkûre ve gaye cesette mahfuz ruhun azadedilmesi. Bu mefkûreye ise ancak hususî bir mezhep sahibi olan ilâhî bir kahraman yahut bir halaskârın tasavvufî yardımile irişilebileceği itikadları.

Filistin Yahudiliği dahilinde ve haricinde bu itikatlar birbirlerile başka başka suretlerde imtizaç etmişlerdir. Hıristiyanlıkta, esas itibarile bu imtizaçların en müstakar şekliniden başka bir şey değildir.

Hıristiyanlığın aynen kabul etmiş olduğu allahın faal tezahürü olan « kelâm » (Yunanca : Logos) nazariyesinin katî surette izahı, eserlerini Yunan lisanında yazmış olan Yahudi filozof Philon (milattan evvel 10, sonra 50) a aittir.

Philon, Yunan ve Mısır felsefelerile temasların inkişaf ettirmiş olduğu İskenderiye mektebinin ikinci büyük Yahudi filozofudur. Bu mektebin birinci büyük filozofu ise, maalesef kendisine ait elimizde hiç bir şey bulunmıyan Aristobul'dır.

Philon, Yahudi olduğu gibi, Yahudiliğile de iftihar eder. Ecdadının dinine, teferrüatına kadar hürmetkâr olduğunu idda eder. Yahudi mukaddes kitaplarının lâyuhtıliğini kabul eder. Ancak mukaddes metinleri « Remiz, Allégorie » metodile tefsir etmektedir.

Fakat bir çok cihetlerden de Yunanlılaşmış olan Philon, Yahudi mukaddes kitaplarındaki « allahın güzide ümmeti İsrail » sıfatını taşıyanların irsen hassaten Yahudi milleti değil fakat yalnız faziletkâr ve hakîm olduğuna göre allahın ümmeti olduğunu « sünnet olmaksızın bile » bu mensubiyetin mümkün olduğunu idda ederek ortodoks Yahudilikten ayrılmıştır. Bu idda ise Yahudiliği, Yahudi inhisarcılığını, Hıristiyanlık tarzında alemşümul bir dine tahvil etmek demektir.

Yukarıda söylediğimiz « kelâm, Logos » vukufu hak-

kındaki mütalaalarına, mahsus âlemin fevkinde cereyan eden uluhiyetin bilinmez, sözle ifade edilemez mutlak azametile, mahluk şeylerin hissedilen hakikatı arasındaki tezadı hareket noktası ittihaz etmiştir. Diğer bir ifade ile, Platoncular tarzında «ikici bir sistemde», adem, zulmet, şuriş, musibet demek olan madde ile: hayat, nur intizam, hürriyet olan allahı tefrik etmiştir. Philon'a nazaran, hilkat demek, bu menfur maddeyi ıslah etmek yani daha iyi bir maddeye tahvil etmek demektir.

Böylece halik ile mahluk arasında atlanmaz bir çukur kazan, geçilmez bir hudut çizen Philon, tekrar bu boşluğu doldurabilmek ve hududu kaldırabilmek için bazı felsefî-mitolojik mutavassıtlar, allahtan sudur eden, allahın emrinde hareket eden bir çok "üknumlar" koymuştur. Bunlar allahın mümessilleri ve saileridir. Fakat bunlardan bazıları Acemlerin melekkerine, bazıları daYunanlıların şeytanlarına benziyen mitolojik mutavassıtlardır. Diğer üknumlar yahut ilâhî kuvvetlerse, muhabbet, kudret, adâlet, hikmet, ilhamdır. Fakat bu mutavassıt kuvvetlerin en başında bulunan hikmet, her şeyden evvel de "kelâm"dir. Akli faal yahut ülulıiyetin yaratıcı bu kelâmını Philon, "allahın ilk evladı" yahut «ikinci allah», «Resul», «mümessil«, «allahın en yakın meleği», yahut «meleklerin padişahı» tesmiye etmektedir. Yine bu kelâmda, insanlara allah nezdinde şefaatte bulunan, insanların davasını müdafaa eden, ilâhî lutuflar vaitlerini insanlara haber veren âlemin tesliyetciliğini görmektedir. Esasen dünya da bu kelâm vasıtasile yaradılmıştır.

Philon bu kelâm nazariyesine tamamen «ikici» bir nazariye, çesedin fena, ruhun ilâhî olduğu nazariyesini de ilâve etmiştir. Ancak insanın bizzat kendi kuvvetlerile dünyevî varlıklar rabıtalarından kurtulmaktan âciz bulunduğuna kanidir. Hakî varlıklardan halas olabilmek ruhun,

bedenden ve şehvanî arzulardan ayrılmasile mümkündür. Yüksek ve hakikî fazilet se, allaha benzemek ve onun kemaline sahip olmaktır. Bu da eşyanın ilâhî mahiyettini bilmek, allaha itimat etmek, allahın lutuflerile minnettar olmak, allahı sevmek, insanlara merhamet etmek ve adâletle elde edilir. Bunun için biz de kelâm canlı olmalı ve ilâhî mahiyetimizi bize bildirmelidir. Bizi idare etmeli, dünya ve günaha karşı mücadelemizde beşerî zayifliklarimizde fevkattabiiye kuvvetlerle kelâm bize yardıma gelmeli ve bizi ülûhiyete kadar yükseltmelidir. Bütün dinî faaliyetin hedef ve gayesi insanın «allah» olmasıdır. Bu gayeye bizi erdirecek yegâne mutavassıt ise, gördüğümüz gibi «kelâm» dır. Çünki kelâm, iman ve merhametle birleşerek bizi hayatımızın menbaına yükseltip bize «allahı gösterecek», bizi onun hayatına iştirak ettirecektir.

İşte efendiler, ta Sitoik'lerden başlıyarak milattan evvel birinci asıra kadar Yunan, Acem, hatta Mısır nufuzları altında teşekkül etmiş olan bu «kelâm» vukufu, Hristiyan dördüncü incilinde yani Yuhanna incilinde bize aynen ve tamamen Hristiyanlaşmış olarak görünmektedir: «kelâm iptidada mevcut idi. Kelâm allahın nezdinde idi ve kelâm allah idi. Bu kelâm iptidada allahın nezdinde idi. Her şey anın vasıtasile vücuda geldi» (Yuhanna incili, 1 - 3).

IV.— Müminlerin halaskârı olmak sıfatile İsa

Şimdi Hristiyanlığı terkip eden cüzlerin teşekkülünde mühim bir unsur kalmıştır: hristiyanlığın yalnız İsaya atfettiği, müminlerin münferiden halaskârı olmak itikadını tetkik edeceğiz. Bu vukuf Hristiyanlıktan evvel şarkta, Yunanistanda «esrarlı dinler» de teşekkül etmiştir.

Bu esrarlı dinlerin gayesi, saliklerine ahrette halas, yani cenneti, yahut lâyemutluğu, güzel bir şekilde tekrar

doğmayı. . . ilah temin etmektedir. Bunun için hususî amâl ve âyinler vardır. Umumiyetle bu dinlere intisap edenler, bu esrarı kendilerine talim ve ifşa etmek için gizli bir intisap ve süluk istiyen, yarım ilâhî, yarım insanî bir şahıs etrafında toplanmışlardır. Bu şahıslar, ekseriya türlü ezâ ve cefalara duçar olmuşlar, müstahak olmadıkları dertler ve elemlerle muztarip olmuşlar, umumiyetle öldürülmek, bazen işkenceler altında can vermek, gibi facialarla ömürleri nihayet bulmuştur. Bundan mada ekseriya bu «sırlar», kadîm ziraata ait mensikler üzerinde inkişaf etmişlerdir. Nebatatın senevî neşvü neması, badehu tekrar yetişmek için kuruması mahvolması, yeşillik, hayatiyetin verdiği neşe ve şetaret, buna mukabil ölü mevsimlerin hüzün, kederi hemen her yerde iptidaî teemmülün noktai hareketi olmuş ve bu halin remzî surette tefsiri, esrarlı akait ve dinî merasimin inkişafi için ilk unsurları hazırlamıştır.

Hiristiyanlığa takaddüm eden asırlarda bu cinsten bir çok mezhepler teşekkül etmiş ve esasen ahlakî büyük faideleri de görülmüştür: bu mezheplerden Filistin dahilinde ve haricindeki bazılarını bittabi çok muhtasar bir surette göstereceğiz:

Mısırda: Osiris esrarı. Osiris kadîmen buğday allahı iken, bilahara ahret hükümdarı olmuştur. Bu ibadet Yunan-Roma âleminde İsiaque esrarile devam etmiştir.

Yunanistanda: Eleusis'de hububat mabudesi olan Demeter esrarı. Bira badehu şarap allahı olan Dionysos esrarı. Orphique esrarı.

Anadoluda nebatat allahı olan Attis esrarı, hep bu gibi sırlı dinler arasındadır.

Bütün bu allahların hepsi, yukarıda söylediğimiz gibi, feci bir surette ölmüşler, fakat bu dünyada, yahut ahrette tekrar dirilmek bahtiyarlığına nail olmuşlardır. Osiris'i

kardeşi parçalamış, cesedinin parçalarını uzun meşakkatler ve ıztıraplardan sonra karısı İsis toplamış bu suretle ahret hükümdarı olarak tekrar dirilmiştir. Ahprodite (samî dinlerde: İstar) ın sevgilisi Adonis'i bir yaban domuzu öldürmüş, fakat maşukasının türlü mihnetler ve eziyetlere katlanarak araması sayesinde senenin yarısını ahretlerde, yarısını da yer yüzünde geçirmiştir. Karnına badem yahut nar koyarak hamile kalmış Nana isminde bir bakirenin oğlu olan Attis'i bir yaban domuzu öldürmüş yahut bizzat kendisi tenasül aletini keserek intihar etmiştir, Démétéer'in kızını ise ahretler hükümdarı kaçırmış ancak bir çok gayretler ve istirhamlardan sonra altı ay yer yüzünde ve altı ay da kocasının yanında ahrette kalmak şartıle istirdat edilebilmiştir. Titan'lar tarafından parçalanıp yenen Dionysos'un kalbi kurtarılması sayesinde babası Zeus tarafından tekrar diriltilmiştir.

Bu esrarlı dinlerin hepsindeki âyinleri evvela halaskâr allahın ölüm matemleri, badehu tekrar dirilmeleri bahtiyarlığından dolayı duyulan neşe ve sürurlar takip etmekterdirler. Bu âyinlerin vakti ise, ibadetin esasını teşkil eden nebatatın mevsimi, yani hububat, bağ . . ilah. ile tenevvü etmektedir. Fakat başlıca âyinler tabiatın « senevi dirilmesi » tarihi olan ilk baharda vukubulmaktadır.

Kezalik heman bütün esrarlı dinlerde, ibadetin ilahilerini çektiği eza ve cefa dolduran kahraman, daima nasıbi çok meyuş mükedder bir tali ve akibet olan anne, zevce, maşuka gibi kadın ilahî bir simaya raptedilmektedir: Osiris ile karısı Isis; Attis ile Cybele; Aphrodite ile aşıkı Adonis; Persephone'la Demétére, Dionysos Zagreus ile tekrar diriltebilmek için kalbini kurtaran Athéna'nın vaziyetleri gibi.

Şimdi bahsettiğimiz bu esrarlı dinlerle Hiristiyan

üstureler yahut mensikleri arasında bir çok müşabehetler mevcuttur.

I : İnsan-Allah İsa, son baharda doğuyor, ilk baharda ölüyor. Keder ile sürurun yekdiğerini takıp eden tezahürleri arasında ölümünün üçüncü günü tekrar diriliyor.

II : İsa ibadeti, beden ve cesedi olan ekmek ve şaraba merbuttur. ([1]) tıpkı buğday yahut şarap, Osiris veya Dionysos'un bedeni ve kanı olduğu gibi.

III : İsa, diğer esrarlı dinlerin allahı gibi çarmihe gerilerek hiç lâyik olmadığı bir ölümle öldürülmüştür.

IV : Tıpkı esrarlı dinlerin mükedder ve mihnetli anneleri ve zevceleri tazım ettiği gibi, İsa yanında, annesi « bakire annenin », « kederli kadının », mazharı tazım olduğunu görüyoruz.

V : İsa, esrarlı dinlerin insan-allahları tarzında bir halaskârdır : insanlar onun vasıtasile halasa, ismini kabul etmekle (Pavlos resulün Romalılara risalesi), duhul âyinlerile (yani Hiristiyanlığın vaftizile), İsa ile müşareketle (ilâhî sofra ile), ahlakî iştirak ile (yani İsanın hayatına, fazıletine temessülle ; Pavlos'un Romalılara rüsalesi) mazhar olmaktadırlar.

VI : ziraatçi dinlerde, cemiyetin umumî hayır ve menfaati namına bizzat kendini kurban eden allahlar gibi, İsa, da beşeriyeti günahlarından kurtarmak için kendini feda ettmişir.

Yukarıda bahsettiğimiz esrarlı dinlerin, Hiristiyanlığın teşekkülüne ne dereceye kadar icrayı tesir etmiş olduğu meselesine gelince : Yahudi Peygamberi « Haskiyal, Ezek-

([1]) «Anlar yemek yerken İsa ekmek aldı ve bereket duası okuduktan sonra paraladı ve şakirtlerine alınız, yiyiniz bu benim cesedimdir . . . kaseyi alıp şükrettikten sonra anlara verip dediki : cümleniz bundan içiniz. Zira bu benim kanım, yani günahlar afolunmak üzere çok kimseler icin döklüen ahdi cedidin kanıdır. (Mata incili, XXVI, 26; Markûs incili XIV, 22,23. Luka incili; XXVI, 19,20;)

kiel», Kudüs kadınlarının Adonis-Tammouz'un ölümüne ağladıklarına şahadet etmesine, ananenin İsanın doğduğu yer olmak üzere gösterdiği « Beytillâhim » de, Kilise pederlerinden Saint Jérôme'ın da itiraf ettiği veçhile, kadîm zamanlardan beri bir Adonis mabedi bulunmasına göre, « samî-Yunan », Adonis sırlarının Hiristiyan menkıbelerinin teşekkülüne mühim surette yardım etmiş olduğunu kabul edebiliriz.

Bizzat Yahudi muhıtini tetkik edersek, bilahara Hiristiyanlaşacak olan bir çok unsurları muhtevi, bu cinsten bazı mezheplerin mevcut olduğunu görürüz.

Esasen milada takaddüm eden son asırlarda, allahı görmek ve onunla birleşmek saadetine mazhar olmak, semavî hayatın zevkinden bu dünyada da nasibedar olmak, bu devrin Yahudi zihinlerini dolduran şeylerdir. Vakıa Yahudiler bu ulvî gayeye, şeriati harfiyen icra ederek irişmek istiyorlarsa da, fakat ifası insanı meyus edecek kadar çok ve karışık ahkâm içinde şaşırıp kalıyorlar, ne kadar gayret etseler , Yine bunun icrası mümkün olmadığını anlıyorlardı. Bundan dolayı dinî vazifelerin, mutat günlük hayatla telifini imkânsız gören bazıları, kendilerini münhasıran dinî hayata vakıf ve hasredebilmek için sükûnet ve inzivaya çekildiler.

Mısırda : yukarıda isminden bahsettiğimiz filozof Philo'nun « mürakabe hayatı » ünvanlı eserinden, merkezi İskenderiye civarında bulunan Yahudiler ve Yahudiliğe tebdili mezhep etmiş kimselerden mürekkep Thérapeutes (doktorlar) ismini taşıyan dinî bir mezhebin mevcut olduğunu biliyoruz. bu Mezhebin bazı ayinleri tamamen Yunan Orphico-Pythagoréicienne sırlı mezheplerine benziyordu. Bu mezhep gibi, Yahudi mezhebi salikleri de, et yemiyorlar, şarap içmiyorlar, kendi arzularile fakirâne bir ömür sürüyorlar, yemeklerini müştereken ve dinî merasimle yi-

yorlar, beyaz elbiseler giyiyorlardı. Musa şeriatının remzî bir metotla tefsir edilmesinden ibaret olan sırlı mezhebin ananevî yazılarını okumakla ve mürakabe ile vakıt geçiriyorlardı.

Garbı şeriada ise: Esséens, yahut Essénééns yani « mukaddesler » yahut « allahtan korkanlar » ismini taşıyan sırlı bir mezhep vardı. Bu mezhep, saliklerine bekârlığı, fakri zarureti talim ediyor, esareti retediyor, kanlı kurbanlar taktimini menediyor, ilâhî nurun tezahürü olmak üzere güneşi tazim ediyordu. Bütün bu noktalarda ise Thérapeutes'ler ile aynı esasları takip ediyorlardı. Bu mezhebin Therapeutes'lerden ayrıldığı cihetse, müştereken yaşayışalır, tarikatlarındaki keşişlik teşkilâtı, bu teşkilâtta yüksek dereceleri ihraz etmiş olanlara mutlak itaatleri, tarikata girmek isteyenleri ancak bir kaç sene tecrübe ettikten sonra kabul etmeleri, sırlı ananeleridir. Thérapeutes'ler, işsiz geçirdikleri ömürlerini yalnız mürakabelere ve dinî âmale hasr ettikleri halde, Esseneens'ler, bilâkis ziraatle, hayvan yetiştirmekle meşgul olurlar, hatta ekseriya bir sanata da sülûk ederlerdi. Böylece gerek münzevî köylerde, gerekse Yahudiye şehirlerinde saf ve kutsî bir hayat geçiriyorlardı. Buna mukabil her iki mezhebin esaslı bir surette birleştiği cihetse, dünyanın nihayetini sabırsızlıkla beklemek, ilâhî vaitleri ona lâyık bir surette, yani kardeşlik, adâlet, merhamet gibi faziletlerle karşılamaktır.

Bu mezheplerin iddia ettikleri sırlar nelerdir? geçen konferansta üzerinde tevekkuf etmiş olduğumuz müverrih Josepheus bunu bize öğretmektedir. Bu mezheplerde, esasen bütün kadîm sırlı dinî mezheplerin tamamen iştirak etmekte olduğu, ruh ve bedene muteallik iki zıt fikir serdedilmektedir: bütün tasavvuf mezhepleri gibi, nurlu, mesut bir varlıktan gelmiş olan lâyemut ruhu, bedenin hapsetmiş, olduğunu

talim ediyorlardı. Ahrette daha iyi bir hayata nail olmak için şehvetten kurtulmayı emrediyorlardı. Helâsın ve selâmetin ilk şartını, esrarengiz âyinlerin icrasında görüyorlardı. Bu âyinlerin ilki ise, halaskâr olan bir allah tarafından, fanilere ifşa edilmiş ilmî, bilhassa melekler ve şeytanların ismini öğrenmekti.

Bundan mada Almanya ve Fransada yapılan son tetkikler, Yahudiyede milattan çok evvel yukarıda söylediğimiz Adonis nevinden esrarlı bir mezhebin mevcut olduğunu ve bu dinin kahramanına da aynen "İsa" yahut latince tenevvüile "Yeşu, Josué" (Yunanlılar bu teleffuz mukabili "Isus" derler) (1) mevcut olduğunu isbat etmiştir. İsa meselesinin aldığı manzarayı bir de bu cihetten tetkik ederek bu konferanslara nihayet verelim.

Beni İsrail Kenanı zaptederken, Her Yahudi kabilesi, kendi allahını da beraber getirmişti. Peygamberlerin yaptıkları dinî islahatlar, vakıa bu allahların mevkilerini tezelzül ettirdilerse de, bidayette Juda kabilesinin allahı olmasını muhtemel bulunan, «Yave, Yahve» nin azameti büyüyüp, erişilmez semalara kadar yükselince, uluhiyetin bilâvasıta huzurunu

---

(1) Josué, Jésus, Jasias, Jason, yahut Jes, kadim zamanlarda hep ilâhi bir mevcut isimleridir. Virgile (Eneïde, III, 168) e nezaret Jasius, kadîm italik allahın ismidir. Odyssée (XVII, 443) a göre Jasus (Jaso) Kıbrız adasında kuvvetli bir hükümdarın ismi idi. Bu hukumdarın oğlu Dmestor, Dioméde ile birdir. Adriyatik körfezinin Vénètes'leri Jason'a Dioméde namı altında kurban takdim ederlerdi. Jes Krishna, Jesnou yahut Vishnou'nün 9 uncu tecessüdünün ismidir. Bu uluhiyetin farik alameti balıktır. Bu da Josué'nin, iptidaî şekli Nin-Jes olduğu görülen, Ninus, Nun yani balığın oğlu olduğunu derhatır ettirmektedir. Jes, güneşin isimlerinden biridir. Jesse, cenup islavlarında güneş allahahın ismi idi. İsimleri Jes kökünü ihtiva eden bütün bu uluhiyetlerin annesi bakire bir Maya, Mariamna, Maritala, Semiramis'dir, Maria, Miriam ile birdir. Miriam ise, Cristianity and Mythology ikinci tabı, 1910. P.99, da John M. Robertson, nın isbat ettiği veçhile bir Parsî ananesine göre üsturevî Josué'nin annesidir. Bu kadının farik alameti, haç, balık yahut koç (koyun) dır. Bu kadının hayati İsanın hayatına şayanı hayret surette uymaktadır.

istiyen dinî hisler karşısında, kadîm kabile allahlarının hatıraları kendilerini daha büyük bir kuvvetle arattırmışlar, böylece hiç olmazsa, allahın oğlu tesmiye edilen yarım ilâhî şahsiyetler halinde tekrar teşekkül etmişlerdi.

Çölde Yakup ile güleşen "Yavenin yüzü yahut meleği" de şimdi söylediğimiz bu mevcudiyetler arasında bulunmaktadır ([1]).

İsraili Mısırdan çıkarıp önlerinde ateşten bir sütun gibi giden de kezalik bu allahın yüzü yahut meleğidir ([2]).

Beni İsrailin düşmanlarını mağlup eden, Kenan ileri yurtlarından tard eden dahi yine odur. ([3])

İsraile müşkil zamanlarda yardıma koşan yine aynı mevcuttur. ([4])

İsaye denildiği gibi, bu mevcudiyete de "Hükümdar", yahut "Yavenin oğlu" ismi veriliyor. ([5])

Bütün bu fıkralarda bazan «allahın yüzü, meleği, oğlu» tesmiye edilen bu mvcudiyet kimdir? İsrail dinî edebiyatında bu melek «Yeşu, Josué» ile tevhit edilmiştir. Bir çok mahrumiyetler ve ıztiraplara tahammül ettikten sonra İsraili mevut ülkeye götüren odur. Vakıa «Sünnet» olmayı Musa tesis etmiş isede, tekrar tecdit eden odur. Yahudi akidelerinde Yeşu, «huzur hükümdarı» namını taşımaktadır. Yeşu İsraile muhabbetinden dolayı onun günahlarını affetmiş ve İsraili kurtarmıştır.

Bu sözlerimiz «Yeşu» un aynı zamanda tarihî bir şahsiyet olmadığını gösterir. Filhakika Yeşu, Ephraim, kabilesinin güneş allahıdır. Sünneti iadeten tesis ettiğine göre ikinci Musadır, İsrail oğullarını Şeria nehrinden geçirten-

([1]) Tekvin, XXXII, I-II ; 24,26-30.
([2]) Adat, XX, 16 ; Huruç XIII, 21.
([3]) Huruç XXXIII, 13. 14. 2 Müluk, V, 22-24.
([4]) Eşiya LXIII, 9.
([5]) Mezamir, II, 7, 8, 12.

Isanın Şeria nehrinde vaftiz edilmesile mukayese edilebilirodur. Kendisine yardımcı olmak üzere her kabileden birer kişi olmak üzere on iki kişi intihap etmiştir. — İsanın on iki havarisi — şeriati taşlar üzerine hak ettirmiştir. Bundan mada yukarıda söylediklerimizden de anlaşılacagı veçhile Yeşu, yavenin esrarengiz ismine sahip mevut melek olduğu gibi, kadîm ahitte Yeşu yahut İsa ismi, ilâhî kelâm, allahın oğlu ve Mesih fikrine de merbut bulunmaktadır.

Filhakika Yahudiler, Yeşu ile Mesih fikri arasında çok çabuk münasebet tesis etmişlerdir. Esasen ilk Hıristiyanlar da İsa ile kadîm ahdin Yeşuu arasındaki münasibeti biliyorlardı. Takriben milattan sonra 115 senesine ait Barnabé mektubunda Yeşu « İsanın bedende selefi » denilmektetir. İsa ile Yeşu arasındaki bu karabete Justin dahi işaret ederek « evvela Hoşe tesmiye edilen Yeşu'un, bu ismi tesadüfen almadığını, fakat İsayı evvelden bildirmek için vazifeleri itibarile Mesihin selefi bulunan Yeşu'a bu ismi veren bizzat Musa bulanduğunu (Justin, contra Tryph. 113) ilâve etmektedir.

Kilisenin en büyük pedelerinden olan Euseb'e nazaransa, yalnız İsa ismi değil, fakat Mesih, yağlanmış ismi dahi Musaya kadar çıkmaktadır. Eusebe " Mesih isminin hassaten mazharı tazım ve tevkır olmaya lâyık olduğunu ilk kabul eden Musadır " der. Şu halde Musa Hiristiyan pederlerine göre bütün milletler karşısında fazılet ve izzetlerile parlıyan iki kimseye, « halaskâr İselmesih » unvanını taşımak şerefini vermiştir.

Fakat Hiristiyanlar, Yeşu'un ilâhî mahiyetine ve onu beklenen Mesihle aynı şahsiyet olduğuna dair bütün imâları kendi mukaddes metinlerinden çıkarmışlardır. Size şimdi okuyacağım « Juda » resulün Yahudilere risalesindeki bir fıkra Hıristiyanların İsasından evvel bir İsa ibadeti mevcut

olduğunu ve Isanın da Yeşu ile aynı şahıs bulunduğunu, risalenin muhatabı olan bu muhitlerde ise, Yeşu'un basit ve dünyevî bir kahraman değil, ilâhî bir mevcudiyet telekkı edildiğini gösterecektir. Bu fıkralar şunlardır:

"... her ne kadar biliyorsanız da, yine size ihtar etmek isterim ki: allah kavmi Mısır diyarından kurtardıktan sonra yine iman etmiyenleri helâk eyledi. Hem de kendi liyakatlerini muhafaza etmeyip mêkânlarını terkeden melekleri, büyük günün hükmü için ebediyen zulmetlerle bağladı" (Yahuda resulün umumî risalesi, 5). Elyevm Kiliselerdeki okunan incillerdeki fıkra budur. Halbuki yeni ahtin Rumca asıl metninden Butlman tabında allah yerine Yeşu'un müteradifi olan İsanın ismini görmekteyiz. Şu halde bu metnin aslını okursak: "Yeşu-İsa kavmi Mısır diyarından kurtardıktan sonra..." olur ki bu da bu risalenin hitap ettiği muhitlerde bu namda bir halaskârın, fakat yalnız millî bir halaskârın değil, fakat melekleri zulmetlere bağlamaya kâdir bir halâskârın mevcut olduğu lehine büyük bir vesika olmuş olur.

Kezalik yine aynı risalenin 44 üncü fıkrasında Isaya "sahibi vahit olan rabbimiz İselmesih" tesmiye edilmiştir. Binaenaleyh müteakıp fıkradaki "Rap" kelimesi, başka birisini faraza "allah, Yave"yi gösteremez. Çunki aynı risalenin 17, 21, 25 inci fıkralarında da İsaya sarahaten Rap tesmiye edilmiştir: "lâkin siz ey sevgililer, Rabbimiz İselmesihin resulleri tarafından mukaddema size tebliğ olunan sözleri... ilâh." "kendilerinizi allahın muhabbetinde hıfzedip ebedî hayat için Rabbimiz İselmesihin merhametine muntazır olunuz.", "Halaskârımız olan yalnız allaha Rabbimiz İselmesihin vasıtasile hem ezelden hem şimdi ve hem de ebedülâbât izzet ve azamet ve kudret ve hükümet olsun".

Şimdi okuduğumuz Yahuda risalesinde, Hiristiyanlıktan

evvel bir allah İsa ibadetinin izlerini silmek için nasıl bir usul takip edildiğini gördünüz, Bu risalenin bu İsa hakkındaki bütün muhteviyatından ise, inciller ve Pavlos resulün risalelerile hiç bir alâkası bulunmıyan bir İsa imanının iptidaî safhasına çok açık bir surette tekabül ettiği görülmektedir.

Yuhanna Vahyi, ise, Hiristiyanlıktan evvel bir allah-İsanın mevcut olduğuna daha beliğ bir şahadettir. Yuhanna Vahyi, her ne kadar Hiristiyanlar tarafından biraz tashihe uğramışsa da, bu eserden okuyacağım bazı fıkralar Mesih hakkındaki tasvirlerinin, ne Resul Pavlos'un İselmesihile, ne de incillerin halaskârile hiç bir alâkası bulunmadığını gösterecektir. Bu vahide de, geçen konferansta bahsettiğimiz Yahudi mukaddes kitaplarında olduğu gibi, İbnülbeşer yani Mesih, bulutlar üzerinden dehşetler saçarak glediği, bu İbnülbeşerin tıbkı Yahudi allahı Yave'nin Eşiya kitabında söylediği tarzda" ey Yakup vedavet ettiğim İsrail beni dinle, ben oyum, evvel benim ahir benim" (Eşiya XLVIII.12) "Elif veya evvel ve ahir benim" (Yuhanna Vahi 1, 11) dediğini görüyoruz. Yuhanna kendisine söyliyen sesin kimin sesi olduğunu anlamak için baktığında "yedi şamdan ve yedi şamdanın ortasında İbnülinsana benzer ve ayağına kadar bir esvap giymiş, göğsüne bir altın kuşak kuşanmış bir zat" görür. Bu zat "başı ile saçları beyaz yapağı misilli kar gibi beyazdır. Gözleri ateş alevi gibidir. Ayakları fırında kızarmış has pirince benzer, sesi dahi engin suların gürültüsüne benzer, ağzından iki ağızlı keskin bir kılıç çıkar, çehresi dahi kuvvetli ziya veren güneş gibidir". (Yuhanna, 1, 13)

Ayni vahyin XII inci bâbı baştan aşağı okunursa burda tasvir edilen İsa ile incillerin bize haluk, mazlum, magdur İsası arasında hiç bir münasebet bulunmadığı görülür. İncillerin bize naklettiği İsa, tarihî bir İsa ise, tabii bir tekâmül onun bu çok garip ve çeşit çeşit çehrelerini ne suretle meydana getirdiğini

nasıl izah edebiliriz? binaenaleyh bidayetten beri İsayı bir insan değil fakat fevkattabia bir mevcut olduğuna inanmış mezhepler ve dinî cemaatlerin tam karşısında durmıyormuyız?

Kezalik Hiristiyanlıktan evvel İsa isminin üsturevî bir isim olduğunu ve bu haysiyetle akalliyetler tarafından mazharı tevkır bulunduğunu isbat eden diğer bir eser de, oldukça safiyane ve ancak sathî bir surette Hiristiyanlar tarafından tashihe uğrıyarak Yahudi muhitinden çıkmış olan Didaché yahut "on iki resulün talimi" unvanlı kitaptır. Bu unvanın, bidayette Hiristiyanlığın on iki havarisile hiç bir alakası yoktur. Bu unvan, Yahudi kâhininin Filistin haricinde ki Yahudi cemaatine emirlerini iblağ ve Kudüs mabedi için vergilerini toplamakla muvazzaf bulunan on iki murahhasını gösteriyordu. Esasen bu kitabın iptidaî ismi "on iki resuli vasıtasile Rabbin milletlere talimi" dır. Buradaki "Rap" kelimesi ise İsayı değil, Yahudi allahı "Yave'yi" bildirir. Bu kitapta "ilâhî sofra" hususunda şu duayı görüyoruz: "hizmetkârın İsa vasıtasile bize bildirdiğin, hizmetkârın Davut'un mukaddes bağından dolayı sana teşekkür ederiz. Hizmetkârın İsa vasıtasile bize ifşa ettiğin bilgi ve hayattan dolayı sana teşekkür ederiz. Kalplerimizde bir yer hazırladığın isminden, hizmetkârın İsa vasıtasile bize bildirdiğin iman, bilgi, lâyemutluktan dolayı sana teşekkür ederiz." (1)

İncillerin İsa tarafından tesis edildiğini söyledikleri ve Hiristiyanların çok büyük bir ehemiyet ve hürmet atfettikleri "havariyunla beraber son defa yemek yime" âyinini yukarıdaki fıkralarda bildirilen âyin yerine geçtiği suretinde, yani "İsanın son defa yemek yimesi,, bu Yahudi ilâhî sofrasının menşei olduğu tarzında izah etmek ise gayri mümkündür. Bundan mada Davut'un mukaddes bağını müminlerine ifşa eden, bu resullerin akıdesindeki İsa ile,

---

(1) Les livres apocryphes du Nouveau Testament, édités par Hennecke 1904, p. 191

incilierin İsası aynı mıdır? burada sadece allahın hizmetkârı tesmiye edilenİsa, bu konferansın bidayetlerinde söylediğimiz esrarlı dinlerdeki Dionysos gibi, müminlerine hayat, bilgi ve lâyemtluk veren şarap fikrile müşterek bir halâskâr olarak görünmektedir.

Şu halde didaché kitabı İsa ismini iptidaî irtibatında Hiristiyan teknik tabirile "Aşayi Rabbanî" tesmiye edilen "ilâhî sofra" ile birlikte zikretmiştir. Bütün bunlarda ise on iki adedinin manadar bir rol oynadığı görülmektedir. Kadîm ahitte, on iki huzur ekmeği takdimesi de, bu yemeğe benzer. Rahipler her cümartesi günü, Rabbin huzurunda, Rabbin mukaddes sofrasına on iki ekmek koyarlar, Harun ile oğullarına ait olan bu ekmekleri mukaddes yerde yerlerdi (Lavilo'lar XXIV, 5). Baş kâhin, Mesih (yani yağlanmış) Harunun riyaset ettiği bu yemeğe on iki rahip iştirak ediyordu. Vazifesi Beni İsrailin Yave ile aht tabutunu teşahhus ettirmek olan Harun, Mesih gibi Allahla insanlar arasındaki ahdin görünen bir işareti olmak üzere telekkî edilmişti. Yeşu da Şeria nehrini geçerken, yanına her kabileden birer kişi olmak üzere on iki yardımcı almış, Şeriayı geçer geçmez, milleti sünnet ettikten sonra Fıshı, kurban bayramını tesit etmişti. Esasen mukaddes yemeklerin on ikişer olarak yenmesi, bütün ezminei kadîmede münteşirdir. Faraza Atinalılarda: ilk baharda böyle dinî ziyafetler yaparlardı. Yeşu fikri şimdi görüldüğü gibi, kurban yemeğine sıkıca merbut olduğu için Hiristiyanlıktan evvel bu esrarlı mezhepte İsaya tahsis edilen ibadete bu "Aşayı Rabbanî",, nin dahi bulunmakta olduğunu kabul edebiliriz.

Bu mezheplerde münteşir fikirlerin ne olduğu, bu mezheplerin mefkûreciliği Hiristiyanlığa ne dereceye kadar yaklaştığı sorulabilir. Bu suale pek meşhurbir Profesör olan Rendel Harris'in XVI ıncı asıra ait bir el yazmasına göre 1909 tarihinde neşretmiş olduğu"Salamonun manzumeleri" unvalı

kitapta şayanı hayret bir cevap verilmektedir. Bu manzume lerde her şey, bir halaskâr, yağlanmış yani Hiristos şahsiyeti etrafında toplanmaktadır. Bu halaskâr, incillerin İsasile gayri kabili münakaşa bazı müşabehetlere binaen değil, fakat kilisenin doğmatik Hiristosile, yukarıda söylediğimiz Yahuda risalesinin İsasile, Yuhanna Vahyinin Hiristosile, on iki resul akidesinin bilgi ve lâyemutluk tevzi eden İsasile katî müşabehetleri vardır. Bu Hiristos, bir bakirenin oğludur. İsmi, Hiristiyanlıktan daha eski olduğu görülen ve Yahudi sırlı mezhepleri akıdesine ait peder ve Ruhul Kudüsle beraber aynı tabirlerle zikredilmiştir.

Esasen İskenderiyeli Philon "peder" in (allahın) üçlüğünü yani oğul ve ruhul Kudüsten mürekkep olduğunu kabul eder. (1)

Bu Yahudi mezhebile, Hiristiyanların İsa telekkısi hakkındaki müşabehetler o kadar katî ve bariz dir ki: dünyanın en meşhur liberal bir protestan ilâhiyatçısı, fakat ne olsa yine samimî bir Hiristiyan olan Berlin Darülfünununun sabık ilâhiyat Profesörü Harnack bile bunları tesbit etmekten kendisini menedememiş ve "... İsanın tarihiliğini çok ciddı bir surette tehdit edecek kadar bu manzumelerin Hiristiyan unsurlarını ihtiva ettiğinini" söylemeye mecbur olmuştur. (2)

Filhakika bu manzumelerin bize anlattığı ve isbat ettiği mesele, Hiristiyanlıktan evvel, yeni ahitten müstakil ve ayrı olarak Yahudi mezheplerinde Mesihe, Kilesinin incillerden aldığını iddia ettiği mühim unsurları ihtiva eden bir ibadet icra edilmiş olmasıdır.

---

(1) Philon, De Cherub, I, 116; de ebrietate, I, 1363.

(2) Harnack, Die Oden Salomos. Ein jüdisch-christliches Psalmbuch aus dem ersten Jahrhundert aus dem Syrischen übersetzst von J. Fleming, 1919.

Binaenaleyh halaskâr ve hayat verici Isa yahut Yeşu'un Hiristiyanlıktan evvel diger mezheplerde oynadığı rol düşünülürse, burada da hatta ihtimal ki İsa ismini taşıyan, Hiristiyanlıktan evvel bir Mesih ibadetinin mevzuu bahsolduğunu kabul etmek zaruretinde kalırız.

Dinler tarihi tetkikleri serisi : 1

50 kuruştır